

INSON SALOMATLIGIGA TA'SIR ETUVCHI KIMYOVIY OMILLAR

Rajabova Yulduz Quvvatovna

Ko'kdala tuman 1-son kasb hunar maktabi, biologiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada jamiyat tarixi kishilar o'rtasidagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy munosabatlar tarixidir. Jamiyat rivojlanishi esa, shu munosabatlarning o'sishi va takomillashishi shaklida bo'ladi. Jamiyat tarixi tabiat rivojlanishi tarixining ma'lum bir davridan boshlanadi. Aholi salomatligini mustahkamlash va kasalliklarning oldini olishda sanitariya-gigiyena talablariga rioya qilish, ba'zi ekologik vaziyat o'ta tang ahvolda bo'lgan hududlarda tabiiy nazoratni yanada kuchaytirishimiz zarurligi keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *tabiat, inson, Yer va yer osti, osmon.*

Insonning tabiatga munozabati Inson hech qachon tabiatdan tashqarida, u bilan aloqada va munosabatda bo'lmasdan turib yashay olmaydi. Tabiat bilan jamiyat, tabiat bilan inson, tabiat tarixi bilan jamiyat tarixi dialektik birlikda, ta'sir va aks ta'sirdadir. Ularni bir-biridan ajratish mumkin emas. Har bir inson, umuman jamiyat va insoniyat tabiat bilan uzviy aloqadorlikda yashaydi. Kishilarning moddiy ne'matlar ishlab chiqarishi uchun muayyan tabiiy sharoitlar talab qilinadi. Tabiatning jamiyat bilan yaqindan aloqada bo'lgan, uning taraqqiyotiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadigan qismi tabiiy muhit deb ataladi. Yer va yer osti boyliklari, daryolar, iqlim, odamlar va boshqa shu kabilar tabiiy muhitni tashkil etadi. Demak, insonning tabiat bilan aloqasi Yerda inson paydo bo'lgan vaqtlardan oq yuzaga kelgan bo'lib, bu zaruriy obyektiv aloqadorlik o'z ahamiyatini bundan keyin ham hech qachon yo'qotmaydi.

Tabiat hayotimizning asosi hisoblanadi desam adashmagan bo'laman. Inson hech qachon tabiatsiz yashay olmaydi, chunki u tabiatning ajralmas qismi hisoblanadi. Biz yashab turgan va bizni o'rab turgan olam xuddi onamiz kabi mehribon va jonkuyar. Quyoshning har zarrasida, tuproqning har jismida tabiatning bizga bo'lgan onadek mehribon taftini his qilamiz. O'zining har bir jabhasida inson uchun zarur bo'lgan minglab unsurlarni mujassam etgan. Ana shunday go'zal tabiatimiz bugungi kunga kelib qay ahvolga tushmoqda? Bunga kimlar sababchi? Buni qanday oldini olish mumkin?[1-13] Degan savollar bugungi kunning dolzarb mavzusiga aylanmoqda. Ming afsuski inson tabiatga misli ko'rilmagan miqdorda tasir ko'rsatadi. Inson aql-zakovati orqali, mehnat faoliyati tufayli ta'sir qilishini hech bir narsa bilan taqqoslab bo'lmaydi. Aniqroq aytadigan bo'lsak mavjudotlar tabiatdan qanday bo'lsa, shunday foydalanib, unga sezilarsiz tasirini o'tkazadi. Insoniyat uni o'rab turgan barcha shart-sharoitlarga moslasha oladi, moslasha olmas, uni o'zi istaklariga moslashtiradi, natijada tabiat muvozanati buziladi, buzilgan muvozanat esa katta ta'lofatlarga olib keladi.

Tirik mavjudotlarni o'rab turgan ekologik muxit, asosan, insoniyat tomonidan salbiy tomonga o'zgartirib yuborildi, buning asosiy sababi zavod-fabrikalar, transportlar va ulardan chiqayotgan chiqindilar [2-21].

Bu o'zgarishlar atrof-muhitni shu darajada o'zgartirdiki, barcha tirik mavjudotlar qatori inson salomatligiga ham o'z tasirini o'tkazdi.

XXI asr insoniyat faoliyatining har bir sohasida, ayniqsa, tibbiyotda buyuk kashfiyotlar qilib, milliardlab mablag'lar sarflanishiga qaramay, insonlar arganizmiga kasalliklar xavf solishi va hoyotda bevaqt ko'z yumushlar ko'p uchraydi [8-15].

Biz atrof-muhitga va inson salomatligiga jiddiy zarar yetkazadigan atrof-muhitga ta'sirini tavsiflash bilan boshlaymiz. Bu yerda biz nafaqat o'simliklar va hayvonlarga yetkazilgan zarar haqida gapiramiz, balki bu ta'sirlar odamlarga ham ta'sir qiladi. Odatda, qabul qilinadigan qarorlar atrof muhitga salbiy ta'sirlarni kamaytirish, tabiiy muhitni himoya qilishdan ko'ra, inson salomatligini himoya qilish uchun ko'proq ahamiyatga ega.

Ushbu ta'sirlarning asosiy oqibatlarini umuman sayyoramizning ifloslanishidir. Biz suv, tuproq, havoning ifloslanishini, ekotizimlarning yo'q qilinishini, yashash joylarining parchalanishini va boshqalarni ko'rishimiz mumkin. Bularning barchasi kasalliklarning ko'payishiga, biologik xilma-xillikning yo'qolishiga va o'simlik va hayvonot dunyosida ham, odamlarda ham sog'liq muammolariga olib keladi [5-18].

Buyuk mutafakir bobomiz Abu ali ibn Sinoning hozirda ekologiya deb yuritilayotgan atrof-muhitning deyarli barcha omillari, ularga insonning, jonizotlarning ta'siri va nihoyat, bu omillarning inson va jonizotlarga aks ta'siri to'g'risidagi mashhur iboralarning krltirishning o'zi kifoya. "Chang bo'lmaganda inson 1000 yil yashagan bo'lar edi", yoki: "Havo toki muvozanatlangan va toza bo'lsa, uning(pnevma) begona qo'shimchalar qo'shilmasa, u salomatlik garovi bo'ladi, aks holda turli kasalliklarga sabab bo'ladi" [6-15]. Yashash joyi muhiti borasida esa "Tib qonunlari"da alohida ta'kidlab, shunday deyilgan: "Turar joy tanaga turlicha ta'sir qilishi mumkin: balan yoki past joyligi, tuproq tarkibi hamda xususiyati, suvning seroblighi yoki kamyoblighi, darxtilarning mo'llighi, qabrison yoki konlarga yaqinligi va boshqalar yashash joyi tanlanganda muhim ahamiyatga ega" Bu fikrlar muhit to'grisida bo'lib, tibbiy ekologiyada tegishli ekanligi guvohi bo'lamiz [10-20].

Tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi aloqadorlik, jamiyatning tabiatga, tabiatning esa jamiyatga ta'siri kishilar ongi va irodasiga bog'liq bo'lmagan obyektiv qonuniyatdir. Jamiyat bilan tabiatning obyektiv aloqadorligi, tabiiy sharoitlarning jamiyat taraqqiyotiga ko'rsatadigan ta'siri jahondagi ayrim xalqlar va mamlakatlarga taalluqligina bo'lib qolmay, balki butun insoniyat uchun, barcha jamiyatlar va mamlakatlar uchun bir xilda umumiydir. Tabiiy muhit insonning moddiy ne'matlar ishlab chiqarish faoliyatining doimiy, abadiy va zaruriy shartidir. Odam paydo bo'lgan davrdan to hozirga qadar tabiatga ta'sir qilib, uni batamom o'zgartirib yubordi. Jamiyat rivojlangan sari qo'l mehnatidan mashinalashgan sanoat ishlab chiqarishiga o'tildi. Dehqonchilikda ham texnikani qo'llash kuchayib, texnologik ishlab chiqarish asosiy

o'rin egalladi. Yer osti boyliklarini qazib olish mislsiz o'sdi. Ekinlar hosil- dorligini oshirish uchun kimyoviy usullar keng joriy etildi. Avtomobil, temir yo'l, suv va havo transportida neft yonilg'isini ayovsiz ishlatish kuchaydi. Fazoni o'zlashtirish, ommaviy qirg'in qurollarining yaratilishi natijasida jamiyat hayotida, kishilar turmush tarzida katta o'zgarishlar sodir bo'ldi. Tabiat ifloslandi. Keyingi ming yilliklar davomida inson faoliyati natijasida Yer shari yuzasi, iqlimi, o'simligi, hayvonot dunyosining tanib bo'lmas darajada o'zgarib ketganligi bunga misol bo'la oladi. E'tirof etish kerakki, insonning o'z istiqbolini o'ylamay qilgan xatti-harakatlari, ko'r-ko'rona qilmishlari tufayli tabiat behad ozor cheklap narsalardan abadiy judo bo'ldi. Har xil kosmik changlar, issiqlik elektr stansiyalari, avtomobillar sonining tez o'sib borishi, radioaktiv moddalar va boshqalar ta'siri ostida barcha jonli mavjudotning hayot manbayi bo'lgan havo toqat qilib bo'lmaydigan darajada ifloslanmoqda. Atrof-muhitning radioaktiv va kimyoviy chiqindilar bilan bulg'anishi aholining, chorva mollarning, parrandalarning, daryo va ko'llardagi, suv omborlari, dengiz va okeanlardagi baliq hamda boshqa jonivorlarning ko'plab zaharlanishiga sabab bo'lmoqda. Islom Karimovning O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida kitobida ko'rsatilishicha, mamlakatimiz kelajagiga quyidagi ekologik muammolar xavf solmoqda:

1. Yerning cheklanganligi va sifat tarkibi pastligi.
2. Suv zaxiralarining taqchilligi va ifloslanganligi.
3. Orolning qurib borish xavfi.

Tabiatga noto'g'ri munosabat, yer osti boyliklarini qazib olishda qoidalarga amal qilmaslik ba'zan zilzilalar keltirib chiqaradi. Yer yuzida vujudga keluvchi hududiy, xalqaro nizolar, kelishmovchiliklar, qonxo'rliklar bilan tabiiy ofatlar orasida o'zaro bog'liqlik bor, degan farazlar ham mavjud. Hayvonot va nabotot olami hamda atrofimizni o'rab turgan boshqa narsalarni to'la-to'kis himoya qilish, saqlash, ularni buzmaslik, isrof qilmaslik to'g'risida ko'pgina maslahatlar mavjud, ularni doimo esda tutishimiz kerak.

Ekologik vaziyatning nihoyatda keskinlashib ketganini Markaziy Osiyo mintaqasi misolida ham ko'rishimiz mumkin. 1ho'ro totalitar tuzumi davrida mintaqamizning yakka-ziroatchilikka ixtisoslashtirilishi va suv resurslarining cheklanganligi natijasida bugungi kunda Orol dengizi qariyb yarmigacha qurib bo'ldi. 1uv ketib qolgan joylarda ikki million gektarga yaqin qum va tuzdan iborat sahrolar paydo bo'ldi. Orol muammosi faqat O'zbekistonga yoki Markaziy Osiyodagi mamlakatlarga taalluqli mintaqaviy muammo bo'lib qolmay, umumbashariy muammo hamdir. Orolbo'yidagi ekologik vaziyat keyingi paytlarda shu qadar keskinlashib, fojiali tus olib ketdiki, undan faqat Markaziy Osiyo xalqlari emas, balki butun yer kurrasi zarar ko'rmog'ida. Tabiat muqaddas bir dargoh, inson ko'z ochib ko'rgan dunyo bamisoli ona quchog'i, inson uchun beshikdir. Biz yashab, nafas olib, kun kechirib turgan tabiat, uning tarkibiy qismi bo'lmish Yerimiz — hammaning, butun insoniyatning umumiy uyi, umumiy makonidir.

Bugungi kunga kelib moddiy olam va undagi mavjud narsalar to'g'risida insoniyat ma'lum bilimga ega. Shu sababli atrof-muhit muhofaza qilinmasa, insoniyatning yashashi tobora qiyinlashib borishi sezilmoqda. Natijada, Ekologiya fani yuzaga keldi. Bu fan atrof-muhitni muhofaza qilishning milliy, mintaqaviy va umumbashariy muammolarini o'rga-tadi. U kishilar ongiga «Ekologik xavfsizlik», «Ekologik tozalik» tushunchalariga amal qilish vazifasini ishlab chiqaruvchilar va aholi zimmasiga yuklashni tashviqot qiladi. Tabiatni ko'z qorachig'idek saqlash, atrof-muhitning ifloslanishiga yo'l qo'ymaslik umumdavlat, umuminsoniyat ishidir. Tabiatni muhofaza qilishning dolzarbligi ham shunda. Eng qadim zamonlardan aql va ijtimoiylik inson tabiatini tashkil etuvchi tamoyillar deb hisoblangan.

Insonga aqlli mavjudot va «ijtimoiy maxluq» degan ta'riflar berilgan.

Arastu inson tabiatiga biroz torroq qaragan va uni siyosiy hayvon (zoon roliticon) deb atagan. Bizning buyuk bobokalonlarimiz Forobiy va Ibn Iino ham yunon falsafasining, xususan, Aflotunning inson tabiati to'g'risidagi fikrlarini e'tirof etganlar va rivojlantirganlar. Dastlab Zigmund Freyd va uning izdoshlari inson tabiatiga irratsional ong osti hodisalari chuqur ta'sir ko'rsatishini isbotladilar.

Inson tabiati haqida o'ziga xos fikr yuritganlardan biri E. Kassirer bo'ldi. U inson turli ramzlar yaratuvchi maxluq (animal sumboliot) ekani haqidagi g'oyani o'rtaga tashladi. Inson o'zi bilan tabiat oralig'ini turli ramzlar bilan to'ldiradi hamda ular orqali o'zaro va tabiat bilan bog'lanadi. So'zlashuv tili inson yaratgan shunday ramz. Madaniyatning har bir hodisasi — ramz. Masalan, til nafaqat kishilarning o'zaro aloqasini ta'minlaydi, nafaqat ularning jamoaga birlashishi, jamiyatni vujudga keltirishiga shart-sharoit tug'diradi, shu bilan birga tafakkurni yuzaga chiqaradi.

Shuningdek, badiiy so'z san'ati madaniyatning eng qadimgi va uzoq tarixga ega bo'lgan sohasidir. Uning kurtaklari ibtidoiy jamiyat kishilarining olam haqidagi tasavvuri, dunyoqarashi hali sodda xarakterga ega bo'lgan davridayoq vujudga kelgan edi. Shunga ko'ra mehnat jarayonining rivoji inson tajribasi va ongi mafkura turlarining bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lgan mustaqil sohalari sifatida taraqqiy etishiga xizmat qiladi. Kishilar turmush tajribalarini, tabiat va jamiyat haqidagi fikr-tushunchalarini obrazli so'z orqali tasvirlash, bayon etish ko'nikmalarini yarata boshlaganlar. Badiiy so'z tajribasining o'sishi, badiiy did va zavqning takomillashib borishi xilma-xil badiiy shakllarni, adabiy janrlarni vujudga keltiradi. 1hunday qilib, badiiy so'z san'ati yozma adabiyotning vujudga kelishi uchun zamin hozirlaydi. U og'izdan-og'izga, avloddan-avlodga, davrdan-davrga o'tadi. Biroq dastlab qanday yaratilgan bo'lsa, har qachon aynan o'sha holicha saqlanib qolmay, balki ijodiy qayta ishlanadi. Sababi, turli xil o'zgarishlarga uchraydi, yangi-yangi ma'lumotlar bilan boyiydi, yangi sharoitga muvofiqlashadi.

Odam uchun eng qiyin, murakkab muammo o'zligini anglash va qadrlashdir. O'zi inson ekanligini anglagan odam albatta o'z qadrini biladi, bunday kishilardagina boshqalarni qadrlash his-tuyg'usi kuchli bo'ladi. Aqlli odam zotiga mansub ekanligini to'la his etgan kishi shunga muvofiq, hayot yo'nalishini belgilaydi, bema'ni ishlardan

o'zini tiya biladi. ma'naviyat — yengilmas kuch» kitobida ta'kidlaganidek: «Ollohning o'zi inson zotini vujudga keltirar ekan, uni turli qiyofada, nafaqat yuz-ko'zi, balki fe'l-atvorini ham bir-biriga o'xshamaydigan qilib yaratgan. Yer yuzida qancha inson yashaydigan bo'lsa, barmog'ining izi ham, ichki dunyosi ham bir xil bo'lgan ikkita odamni topish, uchratish qiyin. Tabiiyki, bu insonlarning fikrlash va yashash tarzi ham bir- biridan farq qiladi. Boshqacha aytganda, biologik mohiyati ijtimoiy mohiyatidan ustuvor turadigan, muqaddas qadriyatlarni o'zlashtirishga hali ulgurmagan, torroq manfaatlar qobig'ida cheklanib qolgan kishilarning hammasi odam hisoblanadi. Shu ma'noda o'g'ri, bosmachi (reketchi), tamagir, poraxo'r, fohisha va boshqalar ham, albatta, odam. Biroq ularni inson qatoriga qo'shib bo'lmaydi.

Inson tushunchasining falsafiy mazmuni bor. Muayyan jamiyat va madaniyat tomonidan e'tirof etilgan odob-axloq maromlari, tartib-qoida (qonun)larga ixtiyoriy yoki ixtiyorsiz xilof xatti-harakat qilib qo'ysa, vijdon azobida qolib, chuqur iztirobga tushuvchi, o'zini-o'zi kechirmaydigan oliy bir zot insondir. «Alloh tomonidan yer yuziga xalifa qilib yaratilgan» Inson ma'naviy madaniyat, odob-axloq tashuvchisi, jamiyat tayanchidir. Insonda sog'lom ehtiyojlarning shakllanishiga, uning o'z shaxsi bilan ixtilofga bormasdan yashashiga, asl insoniy mavjudligini ta'minlashga xizmat qiladigan aqliy va hissiy muhit, falsafiy, axloqiy, ilmiy, diniy, badiiy va boshqa madaniy qadriyatlar, me'yorlar, omillar hamda ijodiy faoliyatining mushtarak tizimi ma'naviyatdir.

Har doim har bir insonda yuksak mas'uliyat hissi bo'lishi kerak. Chunki otabobolar yaratgan sivilizatsiyani kelgusi avlodga eson-omon yetkazish lozim. O'zbek xalqi oldida ham shunday vazifa turadi. Chunki xalqimizning genofondi tozadir. Xalq sog'lig'ini ta'minlash uchun juda katta ishlar qilinmoqda. Moddiy g'amxo'rlik, jismoniy chiniqish uchun davlat dasturlari mavjud. Chunki jismoniy sog'lom va ma'naviy barkamol xalq, millat dunyoda munosib o'rin topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ma'naviyat kamolot omillari. T;1995
2. Ma'naviyat yulduzlari. T;1999
3. Ma'naviyat asoslari. S. H. Nosirho'jayev. M. F. Lafasov.
4. Yuksak ma'naviyat va yengilmas kuch. Islom Karimov.
5. Ma'naviyat millat nishoni. Erkayev A. T-1997